

Mede op grond van herhaalde protesten tegen de poenale sanctie-regeling welke in Nederland van socialistische en communistische zijde werden geuit en die in Batavia weerklonken van de zijde van de inheemse leden van de in 1918 voor het eerst bijeengekomen Volksraad, ging het gouvernement nieuwe pressie uitoefenen op de cultuurmaatschappijen om de inheemse werkkrachten beter te behandelen. Dat had althans in zoverre succes dat talrijke maatschappijen voorzieningen gingen treffen voor lager onderwijs aan de kinderen der koelies. Zelfs werd de poenale sanctie in 1918 in beginsel afgeschaft – door het verzet van de cultuurmaatschappijen bleef zij in feite gehandhaafd. Mr. L. Einthoven, als ambtenaar verbonden aan het Kantoor van de Arbeid te Batavia (tijdens de Duitse bezetting van Nederland was hij een van de leden van het Driemanschap van de Nederlandse Unie), had aan het eind van de jaren '20 op Sumatra een gesprek met, zo schreef hij later,

'de directeur van een der grootste cultuurmaatschappijen, een uiterst bekwame man. Ik verweet hem dat hij met al zijn proefstations en wetenschappelijke mensen wel mooie produktieresultaten wist te bereiken, maar al met al niet in staat was een bevredigende oplossing te vinden voor het arbeidsvraagstuk. 'Natuurlijk kunnen we dit wel oplossen', was zijn reactie. 'Maar waarom zouden wij vrijwillig afstand doen van een systeem dat feilloos werkt? We hebben per hectare een bepaald aantal arbeiders nodig en die zijn er dank zij de poenale sanctie altijd. We hoeven geen rekening te houden met verloop. Het is gewoon een rekensom.'¹

In de loop van de jaren '30 werd de huisvesting van talrijke contractkoelies verbeterd: vele ondernemingen schaften de loodsen af waarin elke koelie of elk gezin slechts een hoekje ter beschikking had gehad, en lieten simpele aparte behuizingen optrekken die tot kleine *kampongs* werden verenigd. Bovendien verdween de poenale sanctie-regeling nu goeddeels; bepalend was daarbij het feit dat het Amerikaanse Congres in '29 een wetsvoorstel had aangenomen hetwelk inhield dat geen tabak mocht worden ingevoerd uit landen waar op de plantages dwangarbeid werd toegepast. In '38 (wij beschikken niet over latere cijfers) waren er op Oost-Sumatra nog slechts vijfduizend koelies werkzaam voor wie de poenale sanctie-regeling gold – ruim tweehonderdduizend anderen waren nu 'vrije' arbeiders. Tegen de verzwakking van het controlesysteem hadden de cultuurmaatschappijen zich inmiddels gewapend door middel van de oprichting, te Medan, van een Registratiekamer waaraan een

¹ L. Einthoven: *Tegen de stroom in* (1974), p. 35.